Sara Eldén, *Forskningsetik. Vägval i samhällsvetenskapliga studier. Studentlitteratur, 2020.*

Som doktorand i sociologi, och med ett avhandlingsprojekt som inbegrep intervjuer med barn, var jag inför fältarbetet för snart femton år sedan väl inläst på de metodologiska och forskningsetiska fallgropar som datainsamlingen skulle kunna komma att innebära. Maktasymmetrin mellan forskare och intervjuperson var ständigt närvarande fick jag veta, och den uppenbara maktrelationen mellan vuxen och barn skulle enbart förstärka detta förhållande. När jag så hamnade mitt emot en informant i den övre halvan av tonåren, fysiskt betydligt större än jag, som genom både kroppsspråk och i ord med all önskvärd tydlighet visade att hen trots samtycke hade mycket måttlig lust att tala med en trist forskare, fick jag anledning att omvärdera det jag lärt mig. Hade standardverken i kvalitativ metod verkligen rätt i att forskaren alltid har makten i intervjusituationen? Så kändes det rakt inte just där och då, även om jag förvisso alltså har makten att formulera och definiera situationen i efterhand. Som nu.

Mitt intresse för att läsa om och diskutera den komplexitet som hänger samman med forskningsetiska frågor har varit ständigt närvarande sedan dess, mycket beroende på att vi som samhällsvetenskapliga forskare återkommande ställs inför situationer som kräver självreflektion och som pochar på vår uppmärksamhet med frågor om vad forskningsetik egentligen är i praktiken. Det var därför med förtjusning jag uppmärksammades på denna publikation, som dessutom är full med färskare referenser och delvis lokaliserad i den svenska forskarkontexten.

Boken består av två delar varav det första och mer övergripande segmentet behandlar forskningsetikens kontext i historiskt, filosofiskt och mer formellt avseende. Här presenteras kärnfullt och drivet den historiska framväxten av forskningsetik inom svensk samhällsvetenskap. Denna beskrivning följs av en presentation av regelverk och riktlinjer, där bland annat välbehövligen uppdateringar om vad som gäller rörande datahantering i och med GDPR och de senaste revideringarna av etikprövningslagen presenteras. Bokens första del avslutas med en kortare genomgång av forskningsetikens filosofiska rötter där Eldén bland annat tar upp hur delar av forskarsamhället kritiskt har diskuterat "eticism", varigenom man befarat att forskningen riskerar att bli alltför instrumentell genom tyngden av etiska överväganden. Kapitlet landar emellertid i att framhålla ett omsorgsetiskt färgat perspektiv som betonar ett grundläggande ansvarskännande för andra människor och som "ställer nödvändiga frågor som de i övrigt dominerande perspektiven inte hanterar" (s. 57). Eldén framhåller här att forskarpraktiken genom sin närhet till etiska problem påkallar en kontinuerlig etisk reflektion då dessa situationer sällan går att applicera på gängse riktlinjer och manualer; räcker det exempelvis att i studiens inledande skede inhämta forskningspersonernas samtycke, eller är det mer rimligt att göra detta flera gånger under projektets gång? Kan insamlade skriftliga samtycken innebära en risk för de forskningspersoner som undertecknat dem?

Bokens andra del övergår till att mer exklusivt behandla forskningsetik i praktiken. Här presenteras en heltäckande redogörelse av hur etiska överväganden kan integreras i forskningsprocessens alla delar, från planering till genomförande till analys och

publicering. Texten illustreras av mångfacetterade exempel från forskarpraktiken där författaren presenterar detaljerade erfarenheter från forskarsamhället, både egna och andras. Detta mer praktiskt orienterade segment av boken innehåller också faktarutor och checklistor som torde vara till stor nytta för såväl forskare som uppsatsskrivande studenter. Boken avslutas med en reflektion och en framåtblick: hur ska forskningsetiken egentligen orientera sig mellan ett mer intuitivt narrativ som framhåller att de strikta ramarna för etikens innehåll ibland saknas, samtidigt som etikprövningsnämnder bestämt slår fast vad som ska gälla i ett givet projekt? Eldén identifierar två dimensioner som behöver vara närvarande för att främja en god forskningsetisk samhällsvetenskaplig praktik. För det första synliggörs behovet av en infrastruktur eller en arena för samtal inom forskarsamhället om forskning bortom standardiserade lagar och mallar i syfte att kunna diskutera de nyanser och situationer som ofrånkomligen – och vilket boken förtjänstfullt visar – kan uppstå. Vidare behövs ett erkännande av att etisk praktik och vad som utgör etiska problem varierar mellan forskningsinriktningar. Viss forskning tenderar att passa bättre in i de mallar och normsystem som på olika sätt konstrueras kring forskningsetik. Detta kan i förlängningen, menar Eldén, riskera att medföra en förenklad syn på viss forskning som bättre än annan, utifrån forskningens anpassningsbarhet till rådande riktlinjer.

Eldén återkommer till att boken behandlar forskningsetik som, till skillnad från *forskaretik*, koncentreras kring forskningsvardagen och de dilemman som kan uppstå mellan forskare och medverkande forskningspersoner. Det medför också att regler och riktlinjer förvisso presenteras men inte ligger i bokens fokus. Detsamma gäller diskussioner rörande oredlighet i forskning som snarast handlar om en enskild forskares agerande i ett givet sammanhang. Här finns också en argumentationslinje som ibland explicit görs men som jag mer läser in mellan raderna, nämligen en kritisk reflektion kring regelverkets funktion i förhållande till forskningsetik. Riskerar den samhällsvetenskapliga forskningen att kväsa under den byråkratisering och rutinisering som, hur nödvändig den än må vara, i högre utsträckning präglar hanteringen av forskningsetisk praktik? Jag tror inte att jag ger mig ut på alltför tunn is om jag hävdar att de flesta forskare som de senaste åren sammanställt en etikansökan inför forskningsprojekt åtminstone snuddat vid frågan. Eldén påpekar att standardiserade formuleringar och krav rörande ledord som ”informerat samtycke” och risken för att röja ”känsliga personuppgifter” dessutom inte alltid är enkelt överförbara till all samhällsvetenskaplig forskning, vilket synliggör behovet av en levande diskussion kring dessa viktiga frågor.

Särskilt spännande är dekonstruktionen och problematiseringen av dylika forskningsetiska hörnstenar, bland annat diskuteras hur ”sårbara” individer och grupper ska hanteras. Många lärosäten avråder exempelvis studenter från att intervjua personer som kan antas befinna sig i utsatthet av något slag eftersom nyttan med deras medverkan i en studentuppsats inte förväntas uppväga risken. Här lyfter boken en viktig poäng: löper vi inte härigenom risken att på förhand exkludera redan marginaliserade röster, som därtill kan bidra med oerhört viktig kunskap? Eldéns egen bakgrund som familjesociologisk forskare medför också rika erfarenheter av att hantera de forskningsetiska dilemman som följer av att exempelvis intervjua barn eller hantera intervjudata från

olika medlemmar i samma familj; hur ska materialet hanteras om informanternas utsagor skiljer sig åt i centrala avseenden? Detta och mycket annat behandlas ingående och självreflexivt i boken vilket både illustrerar de viktiga poänger som görs, men också synliggör en mångdimensionell praktik. Här, liksom i boken som helhet, presenteras de resonerande exemplen på ett pedagogiskt och tydligt sätt utan att förlora spänst och komplexitet.

Boken som helhet har en stor tyngdpunkt på kvalitativ samhällsvetenskaplig forskning. Detta är begripligt och påkallat givet de mellanmännsliga kontakter och möjliga forskningsetiska missöden som kvalitativa metoder som inbegriper människor kan ge upphov till. Kanske hade dock några fler utblickar mot de etiska problem som kvantitativa forskare står inför kunnat inkluderas, både ur ett vetenskapsfilosofiskt perspektiv men även med hänsyn till praktiska aspekter.

Som helhet utgör dock *Forskningsetik. Vägval i samhällsvetenskapliga studier* ett solitt och omfattande men samtidigt lättillgängligt verk som borde göras till obligatorisk läsning för framför allt studenter och doktorander. Boken lyckas också vara oupphörligt intresseväckande genom det lätt argumenterande tonfallet som driver texten framåt, där läsaren uppmanas till reflektion både över sitt eget värv men också över sin samtid. Det som kan framstå som enkelt i etiska riktlinjer är det sällan i praktiken. Huvudsaken är enligt Eldén att hålla fast vid den grundläggande respekten inför de människor som ger av sig själva och sin tid till forskaren att föra vidare och bearbeta till forskningsdata. Att en bra forskare i denna process får dras med "en aning ångest" (s. 127), eller intellektuell vanda i analysen av det material som utgörs av medmänniskors liv och erfarenheter är därför oundvikligt – kanske något att snarast bejaka?

Stina Fernqvist

Uppsala universitet